

ALİ ŞİR NEVÂÎ’NİN ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATINA ETKİLERİ

Salih Şahin¹

Orta Asya’da on beşinci asrın ortalarında parlak bir yıldız olarak doğan Ali Şir Nevâî’nin ziyâsı, Anadolu’dan Rumeli coğrafyasına kadar sirayet etmiş, eserleri ve düşünceleriyle insanlığın aydınlanmasına katkı sağlamıştır. Türk dili ve edebiyatına vermiş olduğu önem ve ihtimam tüm Türk dünyasında yankı bulmuş, Türkçenin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Yaşadığı dönemde Anadolu coğrafyasına gelmemiş olmasına rağmen Anadolu insanı tarafından kendisinden biri olarak görülen Nevâî, yazmış olduğu kitaplari ile Osmanlı padişahlarından hanım sultanlarına, paşalardan beylere, ulemadan geniş halk kesimlerine kadar etkili olmuştur. Bu makalede Ali Şir Nevâî’nin yazmış olduğu eserlerin Osmanlı coğrafyasındaki etkileri ile Yazma Eser Kütüphanelerinde bulunan eserleri ele alınmış, eserleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelime: Ali Şir Nevâî, Çağatay, Osmanlı, Yazma Kitap, Kütüphane.

1. Çağları Etkileyen Bir Şair, Yazar ve Düşünce İnsanı: Ali Şir Nevâî

Türk-İslam tarihinin en önemli muharrir ve şairlerinden biri olan Ali Şir Nevâî, 15. Yüzyıldan itibaren eser ve fikirleriyle Türk-İslam dünyasını etkileyen bir düşünce insanı olarak ortaya çıkmıştır. Nevâî, kendi yaşadığı coğrafyada olduğu gibi fersah fersah uzaklıkta bulunan Anadolu ve Rumeli coğrafyasında da etkili olmuştur. İstanbul’un fethiyle birlikte Orta Çağ’ın kapanıp Yeni Çağ’ın açıldığı bir devirde yaşayan Ali Şir Nevâî, Osmanlı Edebiyat dünyasının gelişmeye başladığı bir zaman diliminde eserleriyle Osmanlı devlet adamları, şair ve yazarları üzerinde önemli tesirler bırakmıştır.

Bir milletin siyaseten ve edeben tekâmülü, lisanını ıslah etmesi ve genele yaymasıyla mümkündür. Bu tekâmül, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâî nezdinde tahakkuk etmiş bir husustur. Sultan Hüseyin’in bizzat Türk dilinde divan ve eserler yazılmasını teşvik etmesi ve Türkçe şiir söyleyenleri büyük ihsanlarla ödüllendirmesi, bu devirde Türkçe eserlerin neşv ü nemâ bulmasını sağlamıştır. Orta Asya’da Türkçeye gösterilen bu ilgi Osmanlı edebiyatının da gelişmesinin başlangıcı olmuştur. O dönemlerde Osmanlı Devleti ile Orta Asya Türk devletlerinin siyasi ilişkilerine büyük katkılar sağladığı siyasi çevreler ve edebi muhitler tarafından dile getirilmektedir.²

Osmanlı şair ve edipleri, Ali Şir Nevâî’yi kendi edebi muhitleri içerisinde görmüşlerdir. Bu düşünce, Ali Şir Nevâî’nin Osmanlı ilim ve edebiyatı içerisinde yaygın bir nüfuzunun oluşmasına ve büyük bir ehemmiyet kazanmasına yol açmıştır. Osmanlı şair ve yazarlarından günümüze intikal eden şiir mecmualarının pek çoğunda Nevâî’nin hiç olmazsa birkaç gazelinin yer almakta olduğu görülür. Bu

¹ Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Yazma Eserler İstanbul Bölge Müdürü

² Necip Asım, Muhâkemetü’l-Lügateyn, Dersâadet İkdâm Matbaası 1315, s. 1.

durum Nevâî'nin Osmanlı edebiyatı üzerindeki tesiri ve yerinin ne kadar mühim olduğunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu kültürel miras, kökenlerinin dayandığı Orta Asya'dan ve kurulmuş olduğu coğrafyadaki muhtelif medeniyetlerden tevarüs etmiştir. Türklerin 9. Yüzyılda Müslüman olmasıyla birlikte yoğun olarak Arap dünyasından, çeşitli etkenlerle batıya göç etmeleri sonucu da Fars ve Doğu Roma'nın kültürel coğrafyasından etkilenmiş oldukları bilinmektedir. Bu sebeple Osmanlı Edebiyat lisanında Arapça ve Farsça'nın nasıl bir tesiri var ise Çağatayca'nın da mühim tesirlerinin olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim Anadolu coğrafyasında Sehi Bey tarafından yazılan ilk tezkirenin (Heşt Behişt) Nevâî'nin Mecâlisü'n-nefâis'inden örnek alınarak yazılmış olduğu bilinmektedir.³

Osmanlı tezkirelerinde Nevâî ile bizzat görüşen bazı şairlerden de söz edilir. Bunların başında Basîrî, Kandî ve Behiştî gelir. Hatta Nevâî'nin şiirlerini Anadolu'ya bizzat getirenin Basîrî⁴ olduğunu Latifi ve Kınalızdade eserlerinde dile getirmektedirler.⁵

Osmanlı döneminin klasik Türk edebiyatında şair ve edipler Ali Şir Nevâî'yi anlamak için Çağatayca öğrenme ihtiyacı hissetmişler, bu amaçla Çağatayca sözlükler hazırlanmış, onun eserleri okunup şerhler yapılmış, onun şiirlerine nazireler yazılmıştır.

Prof. Fuat Köprülü Ali Şir Nevaî'nin Türk edebiyat dünyasında oluşturduğu etkiler hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“XV. asrın son yarısından başlayarak Tanzimata kadar bütün Osmanlı şairleri edebi kültürlerini tamamlamak için Çağatay lehçesini öğrenip Nevâî'nin eserlerini okumuşlar, aynı lehçe ile ona nazireler yazmışlardır. Hindistan sarayları ve İran Türkleri arasında olduğu gibi Anadolu ve Rumeli'de Nevâî'nin eserleri adeta ders olarak okunduğu cihetle onun eserlerini iyice anlayabilmek için hususi lughat kitapları yazılmıştır. Daha XVI. ve XVII. asırlarda bazı müelliflerin Çağatayca'ya Nevâî dili adını vermeleri de onun büyük bir edebi lehçeyi kendi ismiyle adlandırarak kadar muazzam bir şöhret kazandığına delil değil midir? Ahmed Paşa⁶, Mahmud Paşa (Adnî, Ö. 1474), Lâmi-i Çelebî, Fuzuli, Nedim, Şeyh Galip gibi büyük şairlerimizin

³ Günay Kut, Külliyyat-ı Nevâyî, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2020, s. 12.

⁴ Basîrî: (d. 1466/67-ö. 1534/35) Şair, Türkçe ve Farsça divan sahibi. Herat'da Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâî'nin hizmetinde bulundu. Nevâî ve Molla Câmî'nin gazelleri ve siparişnâmeleriyle Anadolu'ya geldi. 890/1485-86'da Ali Şir Nevâî'nin bir mektubunu Herat'tan İstanbul'a getirmiştir. Ayrıca Nevâî Divanı'nı Anadolu'ya ilk getiren ve Yusuf ve Züleyha Mesnevisini Sultan II. Bâyezid'e sunan kişi olarak bilinir.

⁵ Yusuf Çetindağ, Ali Şir Nevâî'nin Batı Türkçesi Divan Edebiyatına Tesiri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2002, s. 87.

⁶ Aşık Çelebi ve Kınalızâde'nin rivayetlerine göre Nevâî'den Sultan Bâyezid'e gelen 33 gazel, nazire yazılmak üzere Ahmed Paşa'ya verilmiştir. (Yusuf Çetindağ, a.g.t., s. 137)

üstad olarak tanıdıkları Nevâî’yi, bundan sonra da Türk gençliğine bütün büyüklüğüyle tanıtmak, bizim için milli ve ilmi bir vazifedir.”⁷

Çağatayca’yı klasik bir şiir ve nesir dili haline getiren Ali Şir Nevaî, Türk edebiyatına birbirinden değerli manzum ve mensur olmak üzere 29 eser kazandırmıştır. Bunlar divanlar, mesneviler, tezkireler, hal tercümeleri, dil-aruz ve muammalar, dini ve ahlaki eserler, tarihi eserler ve belgeler olarak sıralanabilir.

Ali Şir Nevâî’nin muhtelif konularda yazmış olduğu eserlerin nüshaları dünyanın muhtelif kütüphanelerinde yer almaktadır. Bu nüshalar çeşitli zamanlarda ve mekanlarda yazılmış veya istinsah edilmiştir. Hamid Süleyman’ın 1973 yılında yaptığı çalışmasında; “Nevayi eserlerinin yazma nüshalarının dünyanın yüzden fazla kütüphanesinde bulunduğu, bilinen nüshalarının ise 3500’den fazla olduğu” kaydedilmektedir.⁸ Agah Sırrı Levend ise Türkiye Kütüphanelerinde bulunan Nevaî eserlerinden 91 nüshanın tavsifini yapmıştır.

Ali Şir Nevâî’nin eserlerinin yer aldığı kütüphane ve koleksiyonların izi sürüldüğünde Nevâî’nin kitaplarının Osmanlı Sultanlarından Paşalarına, Hanım Sultanlardan Ev Hanımlarına, Tekkelerden Medreselere kadar yaygınlık kazandığı, takip edildiği ve okunduğu görülmektedir.

2. YAZMA ESER KÜTÜPHANELERİ’NDE BULUNAN ALİ ŞİR NEVAİ ESERLERİ

Ali Şir Nevaî’nin Eserleri, Payitaht İstanbul’dan Anadolu Şehirlerine Kadar Yaygınlık Kazanmıştır:

1453 senesinde İstanbul’un fethiyle birlikte Osmanlı Devleti bir imparatorluğa dönüşmeye başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed, devletin idari merkezi yaptığı İstanbul’u aynı zamanda bir kültür merkezi haline getirmek istediğinden fetihten kısa bir süre sonra Fatih Vakfiyesi’nde “*büyük cihad*” olarak adlandırılan şehri yeniden inşa faaliyetine girişmiştir. Osmanlı İstanbul’unda ilk kültür müesseselerinin temeli bu dönemde atılmıştır. Fetihden sonra yapılan ilk binalardan biri olan Beyazıt’taki Eski Saray aynı zamanda şehrin yeni sahiplerinin ilk kütüphanesini de barındırmaktaydı.⁹

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul’da kendi adını taşıyan Fatih semtinde yaptırmış olduğu külliyesinde cami ve imarethanenin yanında dört de medrese yaptırmıştır. Bu medreselerin yanına birer de kütüphane kurdurmuştur. Topkapı Sarayı’nda bir kütüphane tesis etmiş, oğlu II. Beyazıt bu kütüphaneyi daha da zenginleştirmiştir.

⁷ Fuat Köprülü, Edebiyat Araştırmaları 2, İstanbul 1989, s. 436.

⁸ Saidbek Boltabayev, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 25, Ocak 2023, s. 112.

⁹ İsmail Erünsal, İstanbul Ansiklopedisi s. 578.

Sultan II. Beyazıt döneminde Ali Şir Nevâî'nin eserlerinin Sultan'a takdim edilmek üzere 1500 yılının başlarında İstanbul'a kadar geldiği Devlet Arşivi belgelerine yansımış bulunmaktadır.¹⁰

Fatih Sultan Mehmed'in tesis etmiş olduğu bu kütüphanelerin bir kısmı ile Osmanlı döneminde kurulan birçok Sultan, Hanım Sultan, Paşa, Bey ve Ulema'ya ait kitaplar günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu koleksiyonlar ile Türkiye Yazma Eser Kurumu'na bağlı diğer kütüphanelerde yer alan Ali Şir Nevâî'ye ait yazma kitaplardan tespit edebildiklerimiz şunlardan ibarettir:

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu'nda; Ali Şir Nevaî'ye ait kitaplardan Lugat-ı Nevâî (No: 05242), Münâcâtnâme (No:04056), Dîvân (No: 03886 ve 03887), Hamse (No: 03754 ve 03755 [İstinsah tarihi: 895]), Mecâlisü'n-Nefâ'is (No: 04065) isimli kitaplar yer almaktadır.

Sultan I. Mahmud tarafından 21 Nisan 1740 tarihinde kurulan Ayasofya Koleksiyonu'nda; Mecâlisü'n-Nefâ'is (No: 02045), Nazmü'l-Cevâhir, Hayretü'l-Ebrâr (No: 04334 [İstinsah tarihi: 903]), Dîvân, Terceme-i Hadîs-i Erba'în (No: 03981[İstinsah tarihi: 889]), Lugât-ı Abuşka (No: 04748), Seb'ati Ebhûr (No: 04682), İskendernâme, Ferhâd ü Şîrîn, Leylâ ve Mecnûn, Seb'a-i Seyyâre, Hayretü'l-Ebrâr (No: 3854 [İstinsah tarihi: 889]); Sultan III. Osman b. Mustafa tarafından kurulan Nuruosmaniye Koleksiyonu'nda; Lugat-ı Nevâî (No: 04847), Tuhfetü'l-Efkâr (No: 04976), Dîvân (No: 03850), Seb'atü Ebhur (No: 04752), Lugat-ı Nevâî (No: 04848), Dîvân (No: 03881, 04970, 03880[İstinsah tarihi: 956], 03999); Sultan II. Abdülhamid tarafından kurulan Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'ne Bezm-i Âlem Valide Sultan Koleksiyonu'ndan intikal eden Dîvân (No: 05691) isimli kitapları sayabiliriz.

Ali Şir Nevâî'nin kitapları Osmanlı devlet adamı ve bürokratlarının da ilgi alanına girmiş ve birçok koleksiyonda yer almıştır. Vakanüvis ve Takvim-i Vekâyî Nazırı olan Sahaflarşeyhizâde Esad Efendi Koleksiyonu'nda Seb'atü Ebhur¹¹ (No: 03217), Manzûm Târîh-i Pâdişâhân-ı İrân (No: 03782), Kıt'a min Seb'a-i Seyyâre (No: 03429), Hayretü'l-Ebrâr (No: 02578), Mecâlisü'n-Nefâ'is (No: 01675), Hadis-i Erba'în Tercümesi (No: 01441); Emir Hoca Kemânkeş Koleksiyonu'nda (1135/M. 1722-1723); Dîvân-ı Nevâî (No: 00454); Reisulküttab Mustafa Efendi Koleksiyonu'nda; Seb'atü Ebhur (No: 01087); III. Selim devri şeyhülislamlarından Mustafa Âşir Efendi Koleksiyonu'nda Terceme-i Çihil Hadîs (No: 00041); Edirne Kadısı Carullah Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu'nda Mecâlisü'n-Nefâ'is (No: 01573[İstinsah tarihi: 934]); III. Mustafa döneminde iki defa şeyhülislam olan

¹⁰ BOA. TS. MA. e. 777/7 ; 29.05.905; 1 Ocak 1500.

¹¹ Kitabın temellük kaydında İbrahim b. es-Seyyid Zeynelabidin el-Merhum el-Muallim Sultan Abdülmecid Han ibaresinin bulunması, kitabın Sultan Abdülmecid'in hocasının oğlundan intikal ettiğini göstermektedir.

Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu’nda Tezkiretü’ş-Şu’arâ (No:2661); Sultan II. Mahmud’un danışmanlarından Halet Efendi Koleksiyonu’nda Nesîmü’l-Huld (No: 00815); Defterdar Atif Efendi Koleksiyonu’nda Seb’atü Ebhur (No: 02718); Darphane, Matbah, Bina ve Tersane Eminlikleri görevinde bulunmuş Hacı Selim Ağa’nın Üsküdar’da yaptırmış olduğu ve günümüzde halen faal durumda bulunan Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Koleksiyonu’nda Lugat-ı Çağatay (No: 01215); Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu’nda Sedd-i İskenderî (No: 04829), Dîvân (No: 03625), Risâle-i Telâzûmat-ı Eş’âr (No: 02931); 18. yüzyılın son çeyreğinde Sultan I. Abdülhamid’in oğlu şehzade Mehmed’e lalalık yapmış olan ve Hafız İsmail Efendi ismiyle de anılan Lala İsmail Koleksiyonunda Nevaî Divanı (No:00496), Lugat (No: 00669), Mahbûbü’l-Kulûb (No: 00251 ve 00252); Osmanlı Müftüsü Bağdatlı Vehbî koleksiyonunda Gazeliyyât (No: 01699M)¹²; Çelebi Abdullah Koleksiyonu’nda Dîvân-ı Nevâ’î (No: 00295); Zühdü Bey Koleksiyonu’nda Dîbâce-i Dîvân-ı Ali Şir Nevâ’î (No: 00157); Darphane Emîni Yusuf Ağa’nın Konya’da bulunan kütüphanesinde Dîvân (No:YY0000006623) ve Hamse-i Nevâ’î (No:YY0000006627); Bursa İnebey Kütüphanesi’nde Sâkînâme (No: 2393) Zübdetü’l-Hakâ’ik ve Tecrîdi’l-Halâ’ik (No: 760), Ulucami Koleksiyonu’nda İskendernâme (No: 2662), Haraçcı Koleksiyonu’nda Lugat-ı Çağatay (No: 1427); Yine Osmanlı devlet adamı ve paşalarından Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu’nda Dîvân (No: 00640 ve 00632); Şehid Ali Paşa Koleksiyonu’nda Hayretü’l-Ebrâr (No: 02156), Sirâcü’l-Müslimîn (No: 01634), Terceme-i Çihl Hadîs (No: 00538); Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu’nda Mecâlisü’n-Nefâ’is (No: 00781), Nazmü’l-Cevâhir (No: 00781); Ankara Milli Kütüphane Koleksiyon’unda Nevâ’î Dîvânı (No: 06 Mil Yz A 8158); Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Kataloğu’nda Dîvân-ı Ali Şir Nevâ’î (No: 06 Hk 59 ve 06 Hk 3377) kitapları yer almaktadır.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşayan ve 1924 senesinde İstanbul’da vefat eden şair, bürokrat ve ilim adamlarından Ali Emiri Efendi, 16 bin ciltten oluşan kütüphanesini bağışlayarak Millet Kütüphanesi’ni kurmuştur. Haberini aldığı bir kitap için Yemen’e gitmeyi göze alacak kadar kitap sevdalısı olan Ali Emiri Efendi, Ali Şir Nevâ’î’ya ait birçok yazmaya kütüphanesinde yer vermiş ve günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Emiri Efendi’nin Millet Kütüphanesi’nde bulunan bu kitaplar; A.E. Farsça Koleksiyonu’nda bulunan Tuhfetü’l-Efkâr (No:0189), Terceme-i Hadîs-i Erba’în (No: 0976), A.E. Manzum Koleksiyonu’nda Dîvân-ı Nevâyî (No: AEMnz465, 466), Terceme-i Çihl Hadîs (No: AEMnz807), A.E. Tarih Koleksiyonu’nda Mecâlisü’n-Nefâ’is (No: 779) A.E. Farsça Koleksiyonu’nda

¹² Nevaî’ye ait seçme gazeller, talik hatla yazılmıştır. Kitabın müstensihisi olan Dağstânî Hüseyin Nazım Efendi, “hengâm-ı pîrîde ve mevsimi şitânın bir gecesinde yazmış oldukları bazı gazeliyat nevidir” kaydını düşmüştür.

Terceme-i Hadîs-i Erba‘în (No: 01028), Muhâkemetu'l-Lugateyn (No: 06 Mil Yz A 371) isimli kitaplardır. Yine İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı hocalarından Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu’nda Mahbûbü'l-Kulûb (No: 00097) kitabı da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi’nde yer almaktadır.

Osmanlı döneminde tekke ve dergahlar bir eğitim merkezi işlevini görmüşlerdir. Halkla iç içe olan bu müesseseler, geniş halk kesimlerinin eğitilmesinde ve dini-edebi duyarlılık ve nitelik kazanılmasında etkili olmuşlardır. Kitaba ve bilgiye ulaşmanın zor olduğu bu dönemlerde, tekkelerde kurulan kütüphaneler, halkın kolayca ulaşabileceği ve istifade edebileceği ilim ve bilgi menbaları olmuşlardır.

Bu tür eğitim merkezlerinden Mevlevî tarikatına ait zaviye, dergâh ve âsitanelerin merkezi konumunda bulunan Mevlevihaneler, Mevlâna Celaleddin Rumî’nin Mesnevisi ve diğer eserlerinin okunduğu mekanlardır. Mesnevi hane adı da verilen Mevlevihanelerde bu eserlerin yanı sıra Ali Şir Nevaî’nin eserlerinin de okunduğunu Nevâî’ye ait birçok kitabın koleksiyon ve temellük kayıtlarından anlaşılmaktadır. İstanbul’da bulunan Galata Mevlevihanesi’nde Divan (No: 00072, Dîvân-ı Fânî (No: 00117), Garâ’ibü’s-Sığâr (No:00116); Şehid Ali Paşa Koleksiyonu’nda bulunan Derviş Osman el-Mevlevî’ye ait Sirâcü’l-Müslimîn (No: 01634); Kütahya Mevlevihanesi kütüphanesinde bulunan Nevâî Divânı (Vahid Paşa No: 1601) gibi eserlerin bulunması, Nevâî’ye ait eserlerin Mevlevihanelerde çokça okunduğunu göstermektedir.

Ali Şir Nevâî’nin eserlerinin Osmanlı toplumunda İstanbul dışındaki taşra halkı arasında da rağbet gördüğü, takip edildiği ve okunduğu görülmektedir. Afyonkarahisar’da Rüstem Paşa Camii müezzini Süleyman b. Ahmed’in temellükünde olan Mahbûbü'l-Kulûb (Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, No: 03 Gedik 17466), Hayriye Hanım temellük kayıtlı Garâibü’s-Sıgar (Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi No: 30214) ile Erzurumlu Aişe Sıdika Hanım ve İzzeddin el-Konevi isimli okuyucuların temellük kayıtlarından (Dîvân, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No: 06613[İstinsah tarihi: 948]) Ali Şir Nevâî’nin eserlerinin bu şehirlerde de okunup takip edildiğini göstermektedir.

3. BEYAZIT YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ VE ALİ ŞİR NEVAYİ YAZMALARI

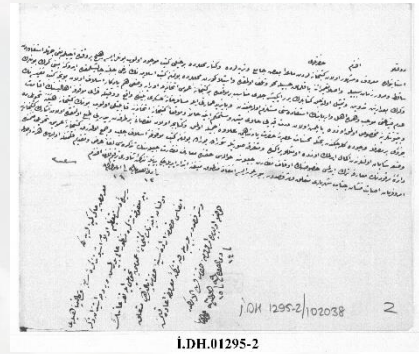
3.1 Bâyezid Umumi Kütüphanesi’nin Kuruluşu:

Bâyezid Kütüphanesi, Osmanlı Devleti’nin ilk resmi kütüphanesi olarak Sultan II. Abdülhamid döneminde kurulmuştur. Kütüphane-i Umûmî-i Osmanî, Kütüphane-i Maarif, Beyazıt Kütüphanesi-i Umûmîsi ve İstanbul Devlet Kütüphanesi isimleriyle de adlandırılan Beyazıt Kütüphanesi’nin kuruluşu

çalışmalarına 1297/1880 yılında başlanmış ve 27 Haziran 1884 tarihinde bir Cuma günü kütüphane hizmete açılmıştır.

3.2 Beyazıt Kütüphanesi'nin Kuruluş Gerekçesi:

Sultan II. Abdülhamit tarafından 9 Zilkade 1299/22 Eylül 1882 tarihinde yayımlanan bir iradede kuruluş gerekçesi şöyle ifade edilmektedir: “İstanbul’da maruf ve meşhur olan kütüphanelerden başka bazı cami, türbe ve muhtelif yerlerde atıl durumda kalan kitaplardan hiçbir şekilde faydalanılamamaktadır. Bu kitapların zamanla mahv ve telef olmakta olduğu işitilmektedir. Özellikle Rumeli topraklarının bir kısmının elimizden çıkmasından sonra bu bölgelerden gelen yoğun göçlerle birlikte İstanbul’a gelen muhacirlerin yanlarında getirdikleri ve muhtelif yerlere bıraktıkları kitapların toplanarak muhafaza altına alınması, yine terkedilen muhtelif topraklarda kalan kütüphanelerin satın alınması, ülke genelinde neşredilen yayımların bir nüshasının kütüphaneye gönderilmesi ve bu yollarla kütüphanenin zenginleştirilerek birçok okuyucuya hizmet vermesi”¹³ olarak belirtilmektedir.

Sultan II. Abdülhamid tarafından verilen Beyazıt umumi Kütüphanesi'nin Kuruluş İradesi

Kütüphanenin resmi olarak açılmasının akabinde muhtelif koleksiyonlardan buraya getirilen kitaplar ve bağışlar yoluyla kitap sayısı hızla artmış, kuruluşunun üçüncü yılında 4164, dördüncü yılında 7068, 1889-90 yılında 8054 kitaba ulaşmıştır. Bu sayı, kütüphanenin kuruluşunun 30. yılında yani 1329/1914 yılında ise 23.320 kitaba ulaşmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde uluslararası ölçüde kataloglama işinin uygulamasına ilk defa Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde başlanmıştır. 1942 yılında kütüphaneye iki adet 48 gözlü fiş dolabı yaptırılmış ve 1943-44 yıllarında yazar ve kitap adlarına göre iki ayrı fiş kataloğu oluşturulmuştur.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nin daha iyi şartlarda hizmet verebilmesi için 2008 yılında başlayan restorasyon çalışmaları 2014 yılı Ağustos ayında tamamlanmıştır.

¹³ BOA. İ. DH. 1295-2/102038

Beyazıt Devlet Kütüphanesi tarafından kullanılan Beyazıt İmarethanesi binası, 28. 12. 2010 tarih ve 6093 sayılı kanun ile kurulan Türkiye Yazma Eserler Kurumu Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'ne tahsis edilmiştir. 10.10.2014 tarihinden itibaren Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'nin kuruluş çalışmalarına başlanılmıştır. Bu çerçevede Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan 50 bin civarındaki Yazma ve Nadir Eserlerin devir teslimi yapılarak Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi kurulmuştur.

Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'nin kurulması, yazma ve nadir kitapların bu kütüphaneye devredilmesiyle birlikte, kitapların dijital kataloglama çalışmalarına da başlanılmıştır. Bu çerçevede Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu'nda bulunan 4317 adet kitabın tamamı, Beyazıt Umumi Koleksiyonu'nda bulunan 38114 adet yazma ve basma eserin de %80 itibariyle katalog bilgileri tamamlanmış durumdadır.

Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan yazma eserlerin tamamına yakını dijital ortama aktarılmış bulunmaktadır. İsteyen yerli ve yabancı okuyucuya kısa süre içinde kitapların dijital kopyası verilmektedir.

Yazma Eserler Kurumu'nun yazma ve nadir eserlerin otomasyonu projesi çerçevesinde; 24 kütüphaneye ait 252 koleksiyonda bulunan 600.000'e yakın yazma ve matbu eserin katalog bilgisi ve 400.000'e yakın eserin dijital görüntüsünü ihtiva eden Yazma Eserler Veri tabanı Ağustos 2023 tarihinde okuyucuya açılmıştır.

3.3 Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Ali Şir Nevâî Yazmaları:

Türk dünyasının ortak değeri olan, eserleri birçok kesim tarafından okunan her dönemde saygı ile yâd edilen Ali Şir Nevâî'nin Türkiye Yazma Eser Kütüphanelerinde birçok eseri bulunmaktadır.

Bu eserlerden bir kısmı hakkında yukarıda bilgiler verilmiştir.¹⁴ Beyazıt Yazma Eser kütüphanesinde de 4 adet yazma eseri bulunan Nevâî'ye ait bu yazmaların yer aldıkları koleksiyonlar, isimleri, nitelikleri ve fiziksel özellikleri şunlardan ibarettir:

3.3.1 Mecmû'a-i Nevâî' / میاوی عومجم

Mecmû'a-i Nevâî, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Beyazıt Umumi Koleksiyonu 5757 demirbaş numarasında kayıtlı bulunmaktadır. Mecmua, 42+III yapraktan oluşmakta, 180X103 mm, yazı boyutu ise 110 mm 60 mm'dir. Sayfa satır sayısı 9'dur. Nefis bir Ta'lik ile yazılmıştır. Mecmua'nın sayfa 1b'de tezhipli serlevhası bulunmakta ve serlevhanın içinde Mecmua-i Nevâyî yazmaktadır. Sayfalar

¹⁴ Türkiye Kütüphanelerinde bulunan Nevâî yazmaları Agâh Sırrı Levend tarafından yayınlanmıştır. (A. Sırrı LEVEND, "Türkiye Kitaplıklarındaki Nevâî Yazmaları" TDAY Belleten, Ankara 1958.) Daha sonraki araştırmalarla bu eserlerin sayısının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

cetveller halinde altı bölüme ayrılmış, satırlar bu bölümlerin içine yazılmıştır. Kâğıdı mat, hafif kahve, mavi ve kırmızı tonlardadır. Kitap 1b’de başlamakta 42b’de sona ermektedir.

Cildi kahverengi meşin, cilt kenarında zencerek bulunmakta ve miklebi bulunmamaktadır. Cild daha önceki dönemlerde tamir görmüştür.

Başta, ortada ve sonda Beyazıt Kütüphanesinin ve eseri vakfeden Mehmed Esadü’l-Mevlevî’nin mühürleri basılı bulunmaktadır. Zahriye sayfalarında bazı gazeller ve beyitler de yer almaktadır.

3.3.2 Dîvân / ن ا و ي د

Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Beyazıt Umumi Koleksiyonu 5691 demirbaş numarasında kayıtlı bulunmaktadır. Divan’ın müstensihî Âlimüddin b. Şeyh Ahmed el-Aksiketî’(Horasan)dir. İstinsah tarihi H. Cemaziyelahir 961(M. Haziran 1554)’dir. Divan, II+352+I yapraktan oluşmakta, ebadıX..... mm, yazı boyutu isemm....’dir. Sayfa satır sayısı 15’dir. Nefis ta’lik hat ile âbâdî kâğıda yazılmıştır. Divan’ın 1b’de tezhipli serlevhası bulunmakta ve içindeyazmaktadır. Sayfalar her bölüme göre cetveller halinde bölümlere ayrılmış ve her bölümün başında serlevha bulunmaktadır. 1b-79b arasındaki serlevhalara tezhib yapılmış, 80a-352a arasındaki serlevhalarda boşluk bırakılmıştır. Kitap 1b’de başlamakta 352a’da bitmektedir.

Kitabın zahriye sayfasında adı “Divân-ı Molla Nevâyî kaddese sırrıhu’l-âlî el-müsemma bi-Bedâiyu’l-Vasat” olarak yazılmış. Yazıdan bu isminin sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır. Kitap Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu’nda da bu adla tanıtılmıştır.¹⁵ Nüsha incelendiğinde Divan’da 1194 gazel bulunması dört divandan seçme şiirleri ya da dört divandaki şiirleri karışıkça toplayan bir yazma olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶

Kitabın cildi deri olup kenarında zencerek, ortasında şemse bulunmaktadır. Cildin miklebi bulunmaktadır.

Kitabın baş ve sondaki zahriye sayfalarında Bezm-i Âlem Vâlide Sultan’ın vakıf kaydı ve mührü bulunmaktadır. Bezm-i Âlem Vâlide Sultan, (1807-2 Mayıs 1853; İstanbul) Osmanlı Padişahı II. Mahmud’un eşi ve Padişah Sultan Abdülmecid’in annesidir. Bezm-i âlem “Dünya Meclisi” anlamına gelmektedir. Osmanlı valide sultanlarının en tanınmışlarından biri olan Bezm-i Âlem Valide Sultan, kurmuş olduğu hastane, okul ve diğer hayır kurumlarıyla bilinmektedir. Günümüzde İstanbul’da adına kurulmuş bir üniversite bulunmakta, özellikle sağlık alanında eğitim ve hizmetlerine devam etmektedir.

¹⁵ Aziz Berker Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1947, s. 55.

¹⁶ Kaya Türkay, Ali Şir Nevâyî, Bedâiyu’l-Vasat, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1888, s. XVII.

3.3.3 Mecâlisü'n-Nefâis (Tezkiretü'ş-Şu'arâ / الشعراء تذكرة)

Mecâlisü'n-Nefâis, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu 2661 demirbaş numarasında kayıtlıdır. Eserin müstensihi ve yazım tarihi bulunmamaktadır. Eser, I+88+I yapraktan oluşmakta, ebadıX..... mm, yazı boyutu isemm....'dir. Sayfa satır sayısı 19 satırdır. Ta'lik hat ile yazılmıştır. Eser, tezhipli serlevhası bulunan 1b'den başlamakta, 88b'de son bulmaktadır. Eserin baş kısmındaki zahriye sayfasında Mühürdar Karahasanağazâde Mustafa'nın 20 Şaban [11]96/31 Temmuz 1782 tarihli temellük kaydı ve mührü bulunmaktadır.

3.3.4 Garâ'ibü's-Sığâr. / راغصلا بئارغ

Beyazıt 30214 demirbaş numarasına kayıtlı olan eser, Nevâî'nin çocukluğundan yirmili yaşlara kadar olan şiirlerini ihtiva eden Garâibü's-Sığâr 'dan seçme şiirlerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Nüshanın müstensihi ve yazım tarihi bulunmamaktadır. Eser II+ 201+I yapraktan oluşmakta, ebadı 235X150mm, yazı boyutu ise 180 X100 mm'dir. Sayfa satır sayısı 17 satırdır. Ta'lik hat ile yazılmıştır. Eserin iki adet tezhipli serlevhası bulunmakta iken bu serlevhalar kesik durumda bulunmaktadır. Eser, 1b'den başlamakta, 201a'da son bulmaktadır. Eserin baş kısmındaki zahriye sayfasında Hayriye Hanım adına temellük kaydı ve mührü bulunmaktadır. Eser Kütüphane'ye Hakkı Tarık Us koleksiyonundan intikal etmiştir. Hakkı Tarık Us, (1889; Gördes, Manisa-21 Ekim 1956, İstanbul) Türk yazar, öğretmen, siyasetçi ve koleksiyoncu olarak bilinmekte ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde büyük bir süreli yayınlar koleksiyonu bulunmaktadır.

4. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Ali Şir Nevâî Yazması:

4.1 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri YB 010 s 01203 numarasında kayıtlı bulunan ve Arnavutluk Arşivinden intikal eden yazma eser, Garâibü's-Sığâr'ın noksan bir nüshasıdır. Yazma Eser'in kapağında "Nevâî Divânı Vakf-1 Dergâh-ı Koniçe" kaydı bulunmaktadır. Koniçe günümüzde Yunanistan'ın Epir Bölgesinde ve Arnavutluk sınırına yakın bir mevkide bulunmaktadır. Eserin zahriye kaydında es-Seyyid İsmail bin (?) Sururi'nin temellük kaydı ve mührü ile Ali bin Halil'in temellük mührü bulunmaktadır.

Cildi mukavva ve ebru kaplamalı olan yazmanın II zahriye sayfalarında muhtelif şiirler yer almaktadır. Eser, 2b'den başlamakta ve 23a'da sona ermektedir. Eserde serlevha ve tezhib bulunmamaktadır. Ebadı 32X15mm, satır

sayısı 19’dur. Eser eksik bir nüsha olduğundan müstensihi ve tarihi bulunmamaktadır.

Sonuç

XV. Yüzyılın ortalarında Orta Asya Türk dünyasında Türkçenin parlak bir yıldızı olarak doğan Ali Şir Nevâî, devletine milletine sadakatle hizmet etmiş bir vezir-i sahiptedbîr olduğu gibi, Çağatay Edebiyatını zirvelere ulaştıran büyük bir edip olarak tarihte isim bırakmıştır. Nevâî yalnızca kendi yaşadığı coğrafyanın değil tüm Türk dünyasının ortak değeri olmuş, eserleri “Anadolu ve Rumeli’de, Azerbaycan’da, İran ve Irak’ta, Kırım’da, Volga boylarında, Türkmenler arasında, hatta Hindistan’daki Türk saraylarında”¹⁷ okunarak, düşünce ve fikirlerinden müstefid olunmuştur. Her dönemde saygı ile yâd edilen Ali Şir Nevâî’nin bir çok eseri Osmanlı Devleti’nden günümüz Türkiye’sine miras kalmış, muhtelif kütüphanelerinde birçok eseri bulunmaktadır. Şüphesiz çok kıymetli olan bu eserlerin her biri kemiyet ve keyfiyet yönü ile ele alınıp incelenmeli, gelecek nesillere bir rehber olarak değerlendirilmelidir.

Bu makalede Türkiye Yazma Eserler Kurumu Kütüphane Koleksiyonlarında yer alan ve tarafımızdan tespit edilebilen Ali Şir Nevâî yazmaları hakkındaki bilgileri öz olarak okuyucularla paylaşmaya çalıştık. Büyük bir edip ve düşünce insanı olarak Nevâî’nin Anadolu Türklüğü üzerindeki tesirleri, etkileri ve kitaplarının bulunduğu kütüphane koleksiyonları hakkında kısa bilgiler verdik. Umulur ki vermiş olduğumuz bu bilgiler ilim erbabı ve Nevâî araştırmaları için faydalı olur.

¹⁷ Fuat Köprülü, age.